

ПРОЛОГ

1882. година, мај

На сваку ноћ која се спусти на свет дође макар један несрећан човек.

Несрећни људи верују ноћи, јер је мрак поуздан чувар тајни, стрпљив и ћутљив, а месец је несталан и слабовид ухода. Што је месечином обасјано, тешко се разазнаје и лако заборавља, тама га гута и сакрива и пред погледом испреда застор тајновитости.

Тако свака ноћ има своју тајну.

Постоји та нарочита врста људи која, мимо сваког реда, бивствује у ноћи. Светло што га даје месец им је довољно, често и сувишно, јер они нису попут свих других. Они у ноћи не уживају као онај свет што ситне сате троши у механама, нити је користе да испуне неку своју страст којом се не могу забавити дању; они тмини поверавају тајне које их тиште и које не могу да изнесу на видело, нешто што им је у души запретено и гнојно, што их је изменило и начинило бићима друкчијим од обичних људи. Увек је то нека страшна туга – јер радост човека не тера у тихо, једва приметно постојање – која им допушта да оживе тек кад је ваздух напољу мрачнији од њихових погледа. Онда они своје тајне, безгласне и невеселе, предају ноћи и отуда свака ноћ има своју тајну.

Мушкарац крај узаног пута, на пушкомет од аранђеловачке цркве што се сабласно бела помаљала из таме, одбијајући месец бронзаним крстом на звонику, није био од те сорте. Није

био ни нарочито срећан, тих му је дана и година мање-више све ишло наопако, али био је далеко од безнађа и бекства у мрак. Имао је у себи још много снаге и воље да се показује на виделу.

Премда је ашовом трапаво рио по необележеном гробу украј друма, био је то угледан господин, веома познат у свим круговима српске престонице, и највишим и најнижим, негде цењен, негде презрен и омражен.

Он се на том месту – било је то пољанче велико колико једна соба какве боље куће, омеђено друмом што се око њега оштро свијао и живицом с чије су друге стране почињале њиве – налазио због жене која је стајала на корак од њега, очију упртих у хумку што се осипала пред неуједначеним настрајима ашова.

Бледило лица се истицало наспрам мрклине за њеним леђима, извиривало из црнила короте у коју беше одевена. На лицу није било суза ни бола, већ само тихе, непомичне туге, тако дубоке да је жену претворила у сопствени одраз. Нејака месечина као да се уклањала пред њом, понавши по живици и друму, повукавши се до цркве, тек повремено бацајући сребро на тамну косу и браду човека који је копао. Женине очи као да су прожидирале сваки трачак светла.

Она беше та која је своју тајну поверила ноћи. Ово је била ноћ њене несреће јер, иако је дошла ту по својој вољи, да учини оно за шта се дуго борила, сваки пут кад би ашов просекао свежу пролећну траву поврх хумке и застругао по земљи, коначни опроштај бивао је ближи.

Човек застаде да обрише зној. Ваздух је био топао, ту надомак лета; мирисало је на кишу и, мада су облаци од Београда неумитно пристизали да се наднесу над Аранђеловцем, одсеви муња нису се видели и плъусак је био још неки сат далеко.

Уздахнувши и распучивши још једно, треће дугме кошуље, он се начас загледа у жену.

„Можеш склонити револвер...”

Жена се није макла, рука у којој је држала тешки војнички револвер мировала је опуштена уз бок.

„Нека те не чини нервозним. Чувам стражу.”

„Нико неће наићи...”

„То је почасна стража над гробом војника. Бољу му не могу пружити. Продужи с копањем, кола ће ускоро стићи.”

Мушкарац не рече више ништа. Постави сечиво ашова искоса на неначет крај хумке, притиште стопалом и одбаци у страну велик бусен.

Она је нетремице зурила у гроб. Као да је само за то имала очи.

Ашов је сатирао њену машту; оног часа кад рака без икаквог белега буде зинула пут неба, кад се тело које је у њој четири године трунуло буде указало у свој својој грозоти, њен ум више неће бити у стању да замишља. Оно мало страсти коју је камчила из себе, највећма у сну, сећајући се живог човека на чије је трупло сад чекала, копнило је и чилело; последњи праменови њене тајне расплињавали су се у ноћи, док се у исти мах у њој рађала нова тајна, мисао коју је породила како би остатку свог живота дала макар мало смисла.

Не прође много, а ашов запе и зачу се цепање црвоточног дрвета. Тај звук је трже и као да из ње истера речи, право у плитку раскопану раку:

„Ниси био срећан да имаш сина. Ја ћу те осветити.”

Човек, сад до паса у гробу, нагло окрете главу ка њој. Није изустио ни реч, само је дуго и подозриво посматрао жену, покушавајући да је погледа у очи. Но зенице на том бледом лицу није могао ухватити погледом, а њене су очи ионако

биле слепе за све осим за распаднути дашчани сандук, још прекривен танким слојем земље.

Можда би мушкарац напоследку и прозборио, али се зачу шкрипа осовина и тандркање кола. Подаље у мраку указаше се обриси белог коња, чија копита меко утањаху у растресит земљани пут и убрзо трећи саучесник у овој ноћној работи окрете кола преко мале чистине у правцу из којег је дошао, па заустави животињу тик до гроба.

„Ајде, ајде, брзо”, рече скачући са седишта. „Јес’ да је глуво доба, ал’ боље да пожуримо. Не би ваљало да нас ко опази.”

Човек који је копао и он длановима су отрли остатке земље са сандука, али кад покушаше да га подигну, даске почеше отпадати и возар, псујући у браду, искочи из раке и са кола скиде тубу навоштеног платна. Док су подвлачили платно под трули сандук, грцали су од реског воња што је кужио ноћ над малом ледином. Умотавши га најзад, дигосе аветињски завежљај на кола.

„Ајмо”, простења возар грабећи кајасе. Други мушкарац се попе на седиште до њега и коњ већ сам начини прве кораке, кад схватише да се жена није макла с места. Освртали су се у неприлици.

Све се пребрзо десило. Очекивала је да види покојника, била спремна на било шта што ће из тог гроба извадити, на голу лобању и празне дупље; све што је толико дуго чекала, свело се на грозан смрад и дугуљаст завежљај који су двојица ужурбаних људи за трен ока убацили у кола. После четири године, добила је само мртвачки задах.

Рамена су почела да јој се тресу, сузе су најзад провалиле и месечина заиграла у влажним очима. Револвер у руци се клатио тамо-амо, по такту што су га давали јецаји. Пришла је ногоступу и попела се, поред њих двојице па у стражњи део

кола; стала је да одмотава покров, подигавши оружје пред себе.

„Овим револвером... Овим револвером...”, грцала је.

Благо подстакнут кајасима, коњ лагано пође. Возар је пазио да трукцањем и клопарањем не омете женин бол.

Чврсто стиснувши очи, из којих су се сливале сузе, жена је без гласа слала свој завет у ноћ. Онда их отвори док је гурала у страну трули поклопац и загледа се у лице, спарушено и мрко, с кожом на више места прогледалом тако да се види пожутела кост; то више није био човек, али је још био *он*.

Понос надвлада жалост.

Замукла је, гледајући у остатке свога мужа, у крај свог живота. Коначно је, неповратно, постала обузета тмином. Светла у њој више није било ни трунке, само силне туге у поносним, умрлим очима.

Може бити да се од судбина таквих људи испредају приче о утварама и злодусима. Срећни људи који иоле размишљају боје се туђих несрећа и слутњи које оне носе и ради су да их у машти и разговору начине страшнијим од сваког баука.

Она је стремилa томе да постане утвара из прича.

1889. година

Одавно је заборавио шта је смех. Људи налик њему нису се имали чему насмејати у Београду.

Стао је да куне оног часа кад је Љубан затегао кајасе на педесетину корачаја од обале рекавши да коњ тоне у бласто и да се точкови заглибљују, одгунђао је сваку стопу утиснуту у житко савско тле, те још једаред од срца опсовао кад ју је видео, мртву, надуто, утабану у мутљаг при обали и испрану намрешканом смеђом водом у плићаку.

Земунски жбири су, по обичају недотупавих пандура свуда у свету, угазили сав потез на сто корака од тела, у оба правца уз воду и још толико у дубину копна, даље од места на којем га је чекао фијакер, још се хвалећи тиме што су се досетили да сам леш не дирају, не би ли он нешто пронашао. Како ли су само њих четворица успела тако да ушљапкају меку земљу, као да их је стотина туд марширала; сваки отисак стопала, сваки комадић одеће или траг крви био је набијен под мрки глиб њиховим тешким чизмама.

Није ни било важно, није умрла на том месту. Дани треба да протекну па да се тело надује у тако плиткој води, а у обалској каљузи се није могла довољно задржати, не после тешких киша, тешких као што је и све друго у престоници, у години краљеве абдикације.

Влага му је пробила у ципеле док уважени гос'н Владимир Хап није дошао; млади аустроугарски судија, који му је

телеграфисао да дође на земунску обалу, стигао је у седлу. Није му падало на памет да сјаше, риђа кобила пропадала је у кал до колена, а жандарми у плавим копоранима добро су се замазали лепљивом иловачом, држећи корак са животињом.

„Оваква се мода у Земуну не тера, поштовани”, каза Хап без другог поздрава, кратко оценивши натрулу и полураспаднуту одећу девојке, која, истина, и није морала бити девојка, јер су јој се лице и тело у води разобличили; само би се по боји косе могло рећи да није била баба, да је умрла у недоба, и то, изгледа, не од Божје руке. Кобила је попрскала Земунчеве чизме чупајући ноге из блата док ју је окретао: „Мој је атар, а ваше тело, јасно је да га је донела Сава. Царевина неће тражити убице с ону страну реке, ако је уопште убијена, али кад сазнате ко је покојница, пошаљите глас. Моји ће људи пропитати је ли овде имала каква посла. Засад се постарајте да тело стигне на скелу.”

Ђорђе Чогурић није имао шта да каже. Ако хабзбуршки чиновник може по нахођењу да стрпа леш на скелу и отпрати га у Србију, то је зато што је српски краљ на то пристао. Можда ће краљевић, то јест намесници, друкчије, сад кад је краљ ослободилац одступио; можда ће, мада не верује у то, за месец-два Чогурић дати да се леш откопа и скелом сместа пошље у Аустроугарску, с Хаповом адресом на ковчегу. Ипак, није он завидео земунском судији на надмоћи, док је гледао блатом улепљени коњски реп како одмиче, већ на томе што није претежак и што га крста не жигају тако да не може седети на коњу. Погледа Љубана с његовом плетеном капом натученом преко ушију, у по гласа опсова матер и њему и полицијском кљусету упрегнутом у фијакер, па му довикну да подигне кров како киша, чије је прве хладне капи осетио на лицу, не би уквасила седиште.

Онда се окренуо телу. Пришао још корак-два. На поплавелом кожи није се дало разазнати има ли ранијих убоја, не с те даљине, не у води. Пре много година, за вакта Турака и кнеза Карађорђевића, млади пандур Чогурић загазио би у Саву. Окренуо леш. Видео би макар да нема рана од ножа, рупа од куршума. Већ под кнезом Михаилом научио је да то може да сачека.

* * *

Имала је рану, сасвим сићушну, укосом и наниже од леве плећке, између другог и трећег ребра бројано одозго, нанету неуобичајеним сечивом, једва дебљим од рибарске игле а опет, написао је Милеуснић на храпавој бледоплавој хартији за службене извештаје, довољно дугачким да продре до срца, на којем се, кад је леш распорен у мртвачници, лепо видело где је оштрица продрла у мишић и обрнула пун круг око своје осе, онако заривена у месо, а биће и још један, па још један окрет потом.

„Волим кад је оружје особито”, рекао је Чогурић уреднику *Новой београдској дневника* Костадину Вићентићу јутро после открића тела у земунском плићаку Саве, док су седили за кафом и чокањем крушковаче под оголелом липом у башти Шишкове кафане, на почетку Фишеклијске¹ улице. Све док зима не би загудела толико да липова кора почне да цвили и праска, њих двојица су дрхтурили умотани у капуте пред кафеџиницом, за столом који је газда, неки наследник покојног Шишка, обноћ уклањао како се не би потклубучио од влаге и јутром само због њих износио. Обојица су више волела да заседну ту него у димљиву одају, где су у то доба дана

¹ Данашњи Булевар краља Александра. Почетак те улице некад је био на месту Трга Николе Пашића.

жагорили само ноћни фијакеристи подбулих очију испијајући реске кафе, пре но што пусте покуњене коње да их одвуку до штала у којима су већином и сами спавали, одлазећи кућама тек предвече, да се умију и наједу пре него што опет упрегну кошчате раге, шареним поњавама заштићене од прераних, новембарских ноћних мразева.

„Необичним оружјем служи се необичан човек”, наставио је Чогурић. „Необичне људе лакше ми је да нађем. Али то је изгледа неко посебно начињено сечиво. Заривено је где треба, уврнуто како треба, жена је умрла одмах – ето, ту је написао Милеуснић да је у трену издахнула, али ниједна варошка протува не носи нешто тако танано. Вештак с неком штрикаћом иглом, али Милеуснић вели да је ипак малкице прешироко за иглу. Сетио се да упореди.”

„Добар лекар тај Милеуснић”, огласи се Костадин.

„Ако ћемо право, не знам би ли умео да излечи кога, али мртвима је вичан.”

„И не знаш какво би то сечиво могло бити?”

„Знам. Танко и оштро.”

* * *

Одмах после разговора отишао је Милеуснићу и питао да ли оружје засигурно није каква хируршка справа. Могла би бити, казао је Милеуснић, али да је посумњао у то, дометнуо би своју слутњу у извештај, није од оних што краљевину чувају трошка у хартији и мастилу; скупе су хируршке алатке, недоступне већини, а мало би који лекар убијао струковним обележјем. Ако би лекар хтео да убије, пуцао би, или би замахнуо секиром, можда каквом кијачом, у сваком случају, некаквим оруђем недостојним школованих господских руку, како би већ на првом кораку одвратио пажњу од себе; на то

га Чогурић упита да не намерава можда неког да шаље Богу на истину, кад се тако добро припремио.

Лекар – млађи човек, онизак и усукан, сав ужурбан, климаве главе на танушном врату и необично крупних, наоко незграпних шака, којима је ипак вешто и без гађења сецкао лешеве хируршким ножем, пребирао по људском дробу и потом их хитро ушивао пре слања у капелу – рече:

„Не ја, заптијо². Ја бих свог душманина пријавио вама, ето рецимо, смислио бих како да докажем да је ову женску убио гос'н Мита Кербер. Вечито ми отима пацијенте. А кад смо већ код ње, стварно је и могао гос'н Мита да је макне, јер ју је убио неко ко је знао где да гађа. Како написах, издахнула је зачас.“

Промисливши мало, Чогурић заташка признање Милеуснићевој памети, које му се клатарило на врх језика, и оћута. Наврнуо је причу на другу страну:

„А велиш, могао је и гос'н Мита да је боцне? Полако само, не жури... Краљ је абдицирао, а да ли ће мали и намесници задржати оне које су Миланови чиновници даривали краљевском милошћу, ко може да зна? Можда ће неко други да буде Кербер и чува овај ваш ад. Ако мене ко буде питао за мишљење, немој да те зачуди кад се једно јутро пробудиш с три главе.“

* * *

Помагао се штапом уз басамаке иза Сахат-капије, до омање терасе или овећег испуста на бедемима, како је коме воља, одакле је могао да види сустицање вода, умртвљених хладноћом с мало ветра; по неједнаком мокрому степеништу биркао је напуклине у које ће се штап чврсто углавити, пре но што ослони својих сто и кусур кила на та четири лакта обле,

² Заптија, полицајац у Отоманској империји. Овде се користи фигуративно.

излизане храстовине, дебеле попут детињег зглоба, и с муком се пребаци на наредни уски подест од попуцале цигле.

Штап на горњем крају није имао дршку, само беше обмотан с неколико слојева изукрштане опуте, уз петљу кроз коју се могла протнати велика заптијина шака, огуљених зглавака на прстима, храпава, испуцала. Доњи крај красио је оловни потков, на пун педаљ од дна навише. За дугих година, много их је осетило колико је тешка та храстова облица – понајбоље оно Туре што се исувише бусало у груди негде у доба Чукур-чесме, кад га је оловно данце штапа стрефило у слепо око, да нико не види; Чогурић тад није имао сто и кусур, већ једва сто кила, и могао је гадно да удари и без оружја, а овако, жутокљуни Турчин није се дигао. На по корака од Турчинове главе сва калдрма је била огрезла у скорелу крв, следећег јутра кад је сам убица позван да погледа шта се ту збило; било је то близу Тврђаве, на стотинак коракаја од Саборне цркве, у делу града под Србима. Шеф српске полиције је обилазио тело, сагињао се, загледао рану, цоктао у чуђењу и онда, истим храстовим штапом измеривши докле је крв прснула, казао: „Биће да је кога опасно наједио”, па заповедио жандармима да тело носе право Турцима на Калемегдан, да се распитају ко је млади ефендија и да ли се с ким свадио последњих дана, или раније, да ли је био добар са Србима и како је стајао међу својима, је ли био при парама, будући да би се по оделу то рекло и, ако им успе да дознају, да ли је те ноћи кад је убијен понео кесу с новцима.

Онда је отишао у Савамалу да доручкује прженог шарана и попије крушковачу, плативши грошима из финог жутог ћемера од жареће коже. Гостионичару се баш допала кеса, па је заптија истресао преостале паре у цеп и поклониио му је.

Последњих година је и сам истински осећао све већу и већу тежину штапа, посебно док би се онако угојен и гломазан